

УДК 314.156.(477)

DOI <https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2026.2.45>**Чуйкова Олена Володимирівна,***кандидат філософських наук, доцент**Одеського національного медичного університету**orcid.org 0009-0002-5796-1112**mallena0707@ukr.net*

ЧАС ДІОНІСА: ЦИКЛІЧНІСТЬ ХАОСУ ТА ПОРЯДКУ, ТРАНСВЕРТАБЕЛЬНІСТЬ І ЦІННОСТІ НА ПРИКЛАДІ ФІЛОСОФІЇ Ф. НІЦШЕ

Мета статті – дослідити циклічність часу Діоніса з характерологічною трансвертабельністю і діонісійські хаотичні цінності; показати значущість для сьогодення факту відтворення циклічного часу діонісійських містерій як типологічної структури несамовитості, неврівноваженості, трагічності, внутрішніх вибухів суспільно-політичного устрою. Методами дослідження: герменевтичним – намагаємось зрозуміти приховані сенси містерій та концепцій, на прикладі текстів Ф. Ніцше, інтерпретативним – знаходимо сенси давніх подій та презентуємо їх нові, осучаснені версії, крізь низку синергетичних понять – ентропії, трансвертабельності, феноменологічним – розкриваємо досвід діонісійської свідомості у «чистому досвіді», що залишається таким «у собі» і сьогодні, історико-філософським – вивчаємо розвиток ідеї циклу діонісійських містерій та їх застосування у історичному контексті, на прикладі реформи Фукідіда, що подана у текстах Ф. Ніцше, структурно-типологічним – розкриваємо універсальні типологічні структури циклічного містеріального діонісійського часу як моделюючого демократичний тип суспільства. Ф. Ніцше вважав двоєдність хаосу та порядку нормою реального життя, що персоніфіковано у пару богів Діоніса та Аполлона. Фукідід перевів життя полісу на циклічний час діонісійських містерій, що структурно-типологічно властиве сучасним державам разом з атрибутами несамовитості, трагедії, загибелі людини. Сучасні теорії хаосу, трансвертабельності, стрімкості революцій, війн, злочинності, безумств корелюють з діонісійськими містеріями, що властиве для часу Діоніса. Типологія суспільно-політичного устрою базується на структурі циклічного часу діонісійських містерій; показано трансвертабельність хаотичного часу Діоніса як виток технологій масових внутрішніх вибухів у державах, цінностей несамовитості, неврівноваженості та трагічності.

Ключові слова: час Діоніса, діонісійські містерії, циклічна структура, типологія, хаос, трансвертабельність, Ф. Ніцше, діонісійські цінності.

Chuikova Olena,*Candidate of Philosophy Sciences, Associate Professor**Odesa National Medical University**orcid.org 0009-0002-5796-1112**mallena0707@ukr.net*

THE TIME OF DIONYSUS: THE CYCLICITY OF CHAOS AND ORDER, TRANSVERSABILITY AND VALUES BASED ON THE EXAMPLE OF THE PHILOSOPHY OF F. NIETZSCHE

The purpose of the article is to investigate the cyclicity of Dionysus' time with characterological transversibility; to show the significance for the present of the fact of reproducing the cyclical time of the Dionysian mysteries as a typological structure of frenzy, imbalance, tragedy, and internal explosions of the socio-political system. Research methods: hermeneutic – we try to understand the hidden meanings of mysteries and concepts, in

© Чуйкова О. В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

the texts of F. Nietzsche, interpretative – we find the meaning of ancient events and present their new, modernized version, through a number of synergistic concepts – entropy, transvertability, historical-philosophical – we study the development of the idea of the cycle of Dionysian mysteries and their application in a historical context, on Thucydides' reform, which is presented in the texts of F. Nietzsche, phenomenological – we reveal the experience of Dionysian consciousness in “pure experience”, which remains so “in itself” today, structural-typological – we reveal the universal typological structures of cyclical mysterious Dionysian time as modeling a democratic type of society. Thucydides transferred the life of the polis to the cyclical time of the Dionysian mysteries, which is structurally and typologically characteristic of modern states, along with the attributes of frenzy, tragedy, and human death. Modern theories of chaos, transvertibility, the rapidity of revolutions, wars, crime, and madness show the relevance of the ancient Dionysian mysteries, that is, the time of Dionysus. The typology of the socio-political system is based on the structure of the cyclical time of the Dionysian mysteries with the transvertibility of the chaotic time of Dionysus as the source of technologies of massive internal explosions, frenzy, imbalance and tragedy, which are values.

Key words: time of Dionysus, Dionysian mysteries, chaos, structural typology, cyclical typology, F. Nietzsche, transvertibility, Dionysian values.

Сучасний стан життя всілякого суспільства має підвищений стан хаосу, неврівноваженості, що проявляється у постійних війнах, революціях, масових громадянських супротивах, злочинності, що є розповсюдженою трагедією у глобальному масштабі, тому потрібно зрозуміти причину вказаних подій та знайти філософське універсальне пояснення.

Хаос та порядок персоніфіковано у філософії Ф. Ніцше у образи Діоніса та Аполлона як міцної пари, що організує космологію соціально-політичного та культурологічного світів крізь призму зміни двох вказаних універсальних станів стихій. Зміни хаосу та порядку – це ідея стародавньої натурфілософії первинного «хаосмосу», з якого завдяки деякому «архе» виник «космос» як організоване, впорядковане цим «архе» життя. Тому філософи Мілетської школи старанно шукали «архе», яким можна було би поладнати усе, коли раптом знову настане етап «хаосмосу». Отже, натурфілософія, як аналог сучасних фізики, хімії, інших природничих дисциплін, з давніх часів опікувалась пошуками контролю хаосу та порядку, вбачала в кожному з них окремо та у їх дуалізмі, або у їх двоєдності, на чому наполягає Ф. Ніцше, космологічний закон універсального облаштування буття (Ніцше, 2022). Проте містерії Діоніса завжди були окремим сезонним циклічним святом, яке згодом облаштувалось як ритуалізована містерія загибелі бога та трагедії зіткнення людини з роком, що несе смерть людині. З діонісійських містерій виокремився циклічний час хаотичного типу через актуалізацію діонісійських особливостей хаосу, несамовитості учасників, змінення стану свідомості через вживання алкогольних напоїв, масового

безумства, смерті, непередбачуваності подій, що є діонісійськими сенсами та цінностями, які стають несподівано актуальними у різні часи, навіть у сьогоденні. Циклічний час Діоніса приносить, актуалізує власні, доволі специфічні цінності, якими повністю охоплює життя всілякого суспільства.

У нашому дослідженні ми спираємося на роботи Т. Лютого (Лютий, 2016), М. Сінельнікової (Сінельнікова, 2019) в оцінці життя та творчості німецького філософа, а також І. Пригожина, І. Стенгерс (Prigogine I., Stengers I., 1984), В. Андреева (Андреев, 2010), В. Резнік (Резнік, 2015), які надали важливі поняття та інформацію стосовно синергетики, теорії хаосу і порядку у гуманітарному та соціальному застосуванні. У методиці дослідження для нас серед інших методик є пріоритетним лінгвістичний структуралізм Ф. де Соссюра (Соссюр, 1998), на які спираються інші наші роботи (Чуйкова, 2024; Чуйкова, 2025).

Метою дослідження є виходячи з філософії Ф. Ніцше, дослідити час Діоніса як особливого циклічного устрою суспільства, як зміни хаосу та порядку, як двоєдність аполлонівського та діонісійського начал, як трансвертабельність. Важливо показати, що сучасний суспільний хаос має давні корені, базується на структурній типології давніх демократій разом з їх проблемами та фактом облаштування відповідно до циклічного часу діонісійських містерій, а також структурно-типологічно їх відтворює.

Ми використовуємо декілька методів дослідження: герменевтичним методом намагаємось зрозуміти приховані сенси містерій та концепцій, на прикладі текстів Ф. Ніцше; інтерпретативним – намагаємось знайти сенси давніх

подій та презентувати їх нові, осучаснені версії, крізь низку синергетичних понять – ентропії, трансвертабельності; за допомогою феноменологічного методу розкриваємо досвід діонісійської свідомості у «чистому досвіді», що залишається таким «у собі» і сьогодні; історико-філософським методом вивчаємо розвиток ідеї циклу діонісійських містерій та їх застосування у історичному контексті, на прикладі реформи Фукідіда, що подана у текстах Ф. Ніцше; нарешті за допомогою структурно-типологічного методу розкриваємо універсальні типологічні структури циклічного містеріального діонісійського часу як моделюючого демократичний тип суспільства.

Проблема двоєдності Аполлона як персоніфікації порядку та Діоніса як персоніфікації хаосу є вихідною у творчості Ф. Ніцше, що визначить весь подальший напрямок його філософування. Ф. Ніцше підходить до проблеми співвідношення хаосу та порядку з декількох ракурсів: соціальний, суспільно-політичний, антропологічний, культурологічний, філологічний. Це характеризує філософа як прихильника напрямку «філософії життя», тому що справжнє життя є об'ємним, всеохоплюючим, що містить усі складові.

Ф. Ніцше ушлявлює життя у всіх його проявах як «любов до року», amor fati, оптимістичний, стоїчний фаталізм – без жодних ознак песимізму.

«Ствердження життя навіть у найчужих та жорстоких її проблемах, воля до того життя, яке жертвує найкращими своїми творіннями з радістю від власної невичерпності – ось що назвав я діонісійським... Не заради того, щоб позбавитись від жаху та співчуття, не заради очищення від небезпечного афекту шляхом його бурхливої розрядки, але заради того, щоб пройшовши через жах та співчуття, *самому бути* вічною радістю становлення, тою радістю, у якій заключна уся радість *знищення...*» (Ніцше, 2020, с. 185–186b).

Ф. Ніцше в становленні, в народженні відразу бачить його протилежність – знищення або смерть як повноцінні та рівноправні щодо створюючих станів, не даючи оціночну характеристику, наприклад, знищенню як «злу». Тому він пише про «радість знищення», що вона безоціночно, поза межами моралі, тим більше людської моралі, антропологічного аспекту буття,

має такий саме статус, таке саме значення, як створення або народження. Нарешті, «нірвана» буквально означає «згасання», але водночас є станом блаженства, постійного стану свідомості просвітленої людини, будди (Синельнікова, 2019). Тож, з точки зору імморальності, «радість знищення» має своє обґрунтування як рівноправний процес антропологічного буття з діалектикою становлення та знищення, з гераклітівською або аполлонівською діалектикою, згідно якої «протилежності збігаються», тобто є полярностями, які створюють поле єдиного цілісного між ними. Але без цих протилежностей обійтись неможливо, тому що вони створюють безпосередньо життя в усіх його різноманітних станах, які, з точки зору імморальності, є однаковою «радістю» від усіх проявів життя – і конструктивних, і деструктивних, ентропійних (Ніцше, 2020a). Всі ці стани актуалізуються під час Діоніса, коли зростає ентропія, невірноваженість, тобто відбувається хаотизація.

З точки зору Ф. Ніцше, ентропійні стани по силах виключно сильним особистостям, організаціям, інстинктам, з якими можна впоратися сильній людині. Водночас ентропійність життя означає його невичерпність, марнотратство, з яким жертвують життям найкращих особистостей, що також означає невичерпність життя як такого, як принципу буття взагалі.

Таким чином, циклічний час двоєдності хаосу та порядку, що вже є трагедією, потім чистого стану ентропії, хаосу, невірноваженості, що відображено у діонісійських містеріях як несамовитість учасників, є одним із космологічних законів, що в певний проміжок часу можуть стати ґрунтовним принципом та типологічною структурою людського суспільного життя (Чуйкова, 2024; Чуйкова, 2025).

Фукідід переніс космологічний принцип циклічності у соціальне життя як організаційний, типологізуючий та формотворюючий. Проте перенесено циклічність діонісійського типу, тобто несамовита містерія з усіма її атрибутами стає пріоритетною, типологічною у соціальному житті. Космологічна циклічність передбачає послідовну зміну хаосу та космосу, коли впорядковуючий елемент, «архе», переробляє ентропію на впорядкований космос. Зміни Аполлону як символу порядку та Діоніса як символу хаосу персоніфікують вказані космологічні начала. Персоніфікація у образи-символи

хаосу та порядку означають антропологізацію космологічних, онтологічних принципів всесвітнього устрою. Звідси з'являється ідея кореляції макрокосмосу та мікрокосму – людини. Космологічні принципи стають антропологічними як закони загального суспільного життя та окремого, індивідуального людського. Проте Ф. Ніцше виступає проти індивідуальності. Ф. Ніцше приваблює типологія, як прикмета божественності, особливо діонісійської, яка залучає маси людей різних країн, тому що сам циклічний принцип є типологізуючим увесь всесвіт, створює та підтримує структурну типологію, яка згодом, завдяки Фукідиду, стає соціальною типологією (Ніцше, 2020b).

Об'єктивної циклічності як «вічного повернення», що притаманна космологічному устрою, на жаль, немає у організації суспільного життя. Фукідід переніс саме містеріальний діонісійський циклічний устрій з акцентом на хаосі, який став обов'язковим переходом у формуванні нового порядку. Ентропія підмінила можливість поступового реформування, покрової трансформації. Ф. Ніцше виправдовує усі прояви містеріального устрою суспільства. Циклічний містеріальний устрій є одним з таких виправдовувань. Ф. Ніцше його ототожнює з «палітрою» життя, яку потрібно іммерально сприймати.

На нашу думку, потрібно виділити три типи циклічного часу у філософії Ф. Ніцше: по-перше, це циклічність як «вічне повернення» (Ніцше, 2019), а по-друге, це зміна хаосу та порядку двоєдність Діоніса та Аполлона (Ніцше, 2022), по-третє, це циклічність діонісійських містерій, яку в соціально-політичній реальності Фукідід зробив організуючою суспільне життя та перевибори керівництва полісу, що стало пролонгацією циклічного принципу у житті на тисячоліття уперед разом з усіма конотативними сенсами та станами (Ніцше, 2020b).

Ми кажемо про відмінність циклічності діонісійського типу. В чому ключова властивість діонісійства, яка робить її відмінною від інших – це страждання, а також афекти та затьмарення свідомості. Діоніс – це страждаючий, жертвний бог. Організація життя за вказаним принципом є безперевним стражданням (Пішель, 2024). Згадаємо, що осмислення життя як страждання притаманно

стародавньому індуїзму та буддизму. Ф. Ніцше не відмовляється від страждання, від шаленості у стані затьмарення свідомості з летальним результатом, а пропонує полюбити цей інший полюс буття, називає цей стан людини «любов'ю до року», «amor fati» (Ніцше, 2020a). З останнього він виводить навіть витончений «аристократизм», так званий «аристократизм духу» (Ніцше, 2019). Облаштованість суспільного устрою життя на началах не лише порядку, але і ентропії, очікуваної есхатології Ф. Ніцше називає «реальним поглядом» на речі, «керування речами» з боку Фукідیدا (Ніцше, 2020b).

Таким чином, увесь величезний проміжок часу після та внаслідок реформи Фукідیدا, світ, (особливо демократичний, який був у часи життя Фукідیدا у стародавньому полісі, тому що саме в ньому є чотирирічний цикл переобирання керівників країн та усіх складових влади, чотирирічний олімпійський агональний цикл), функціонує по структурі циклічного часу діонісійських містерій (третій тип у нашій типології).

Циклічний час як зміна хаосу та порядку (другий тип у нашій типології) стає актуальним у нашому сьогоденні, про що свідчать численні фізико-хімічні дослідження низки вчених, найвідомішими з яких є Г. Хакен, І. Пригожин, І. Стенгерс. Суспільна значуща оцінка діяльності останнього у вигляді Нобелівської премії, що була видана у 1977 році фізико-хіміку Іллі Пригожину свідчить про запит у сучасному світі на концепцію хаосу та порядку. Відома його книжка «Порядок з хаосу», в якій у якості стану ентропії перед створенням нового порядку вказано соціальні революції. І через деякий час світ охопила велика кількість різноманітних революцій, які стихійно виникали у багатьох країнах третього світу у останні десятиліття.

Повернемося до циклічного часу третього типу – діонісійських містерій. Нам потрібно проаналізувати усі сенси діонісійських містерій у зв'язку з їх впливом як організуючих принципів загального та конкретного державного устрою суспільного життя у глобальному масштабі, які увійшли у їх фундамент. Ф. Ніцше у своїй філософії описує сполуку двох начал як виток трагедії як естетичного феномену, як мистецтва, але виключно Діоніс відповідає за трагедію як страждання внаслідок зіткнення людини та року, як незмінний та необхідний

принцип устрою життя, що привнесло саме «діонісійство» через історію Діоніса як страждаючого бога (Ніцше, 2022).

Трагедія буквально означає «плач козлів» (точніше, «пісня козлів», але у значенні «жалісної пісні», тобто знову «плач»). Тоді суспільне життя у глобальному масштабі завдяки Фукідіду організовано як «плач козлів», тобто в загальне життя людей закладено трагедію як зіткнення людини з роком? А що є справжнім роком, який неможливо подолати – так це тяжіння до ентропії як закону світового устрою. І цей закон відбувається взагалі на облаштуванні життя людства та на індивідуальному житті кожної людини, про що свідчать відомі стародавні архетипічні сюжети та долі (Юнг, 2018). Трагедія є високим жанром, у якому смерть в кінці є обов'язковою та навіть шляхетною, на відміну від «щасливого кінця» низького комедійного жанру, і людина не має впливати іншим чином на власну долю, вона слухняно йде згідно сюжетної типології, що заплановано долею (Платон, 2018). Програш людини перед роком заздалегідь передбачений, залишається лише «полюбити рок», щоб не було так боляче, як царю Едіпу, що виколов сам собі очі, або Орфею, якого розшматували почет Діоніса, тобто менади, збожеволіли жінки у стані зміненої свідомості від важкого сп'яніння (діонісійський культ вина) (Лютій, 2016). Таким чином, трагедія стала структурною пустою формою, що відповідно типологізує життєвий світ після реформи Фукідіда, стала циклічною універсальною структурою (Ніцше, 2022). Кінець трагедії завжди жакхливий та згубний для людини – і це також є типологією, що автоматично означає жакхливий кінець всілякого суспільства, що організоване відповідно до циклічності життя стародавнього демократичного полісу (Тойнбі, 1995).

Ф. Ніцше ставить типологію вище за індивідуальність, тому що вона означає традицію, універсальні пусті структури (Юнг, 2018) долі багатьох, що підкреслюють маски та котурни акторів стародавнього театру, та, головне, універсальний закон життя, як у організації космологічних процесів. Так само по законах трагедії, згідно циклічному часу діонісійських містерій, по універсальних структурах, що визначені долею, яка вища за людські наміри та волю, вища за людські можливості самокерування та самоорганізації, заплановано розвиток

суспільного устрою, переважно демократичного виду, тому що саме у полісних демократіях вказана циклічність прижилась, яку Фукідід увів відповідно до містерій та трагедій діонісійського несамовитого облаштування космології та реальності життєвого світу соціуму.

Отже, трагедійність життя суспільства зі смертельним вироком як завершальна стадія, привнесено, виходячи з циклічної традиції полісної демократії, де доля постає як провіденційність життя усього соціуму, відповідно до структурної типології, що привнесена так само, як циклічність, з діонісійських містерій. Фукідід створив трагедію суспільства на підставі включення у соціум циклічного часу діонісійських містерій, які діють не вибірково-атрибутивно, а цілісно, з повним включенням усіх атрибутів подій, сюжетів разом. Фукідід переніс космологічний принцип у організацію суспільного життя полісної демократії, а також подібних суспільно-політичних форм.

Історик та політичний діяч Фукідід увів в реальність циклічність як реформу, як нову організацію суспільно-політичного життя давньої полісної демократії. Проте несвідомо історик реалізував філософію Геракліта, який так само, як Фукідід походив із старовинного аристократичного роду. Геракліт, після загибелі усіх родичів із власної родової аристократії під час демократичних реформ Солона та пізніше Клісфена у суспільстві, написав зневажливі щодо простого народу тези та передбачав загальну загибель світу у світовій пожежі. Фукідід під час борони демократичних полісних Афін від війська спартанців випадково програв битву. Після цього у вигнанні він розробив свою циклічну реформу суспільно-політичного життя взагалі та вибори керівників полісів у тому числі. Отже, філософ Геракліт писав про поєднання в одне ціле протилежностей, хаосу та порядку, про циклічність як космологічний принцип, згідно якому у кінці світу все загине у світовій пожежі. Геракліт походив із роду, який слугував Аполлону, богу порядку, і коли його почет, жерці-царі, що підтримували своїми ритуалами цей світовий порядок, було вбито, то для філософа це означало початок ентропії та кінцевої загибелі глобального суспільства, тобто закон тяжіння до хаосу почав перемагати встановлений аполлонівський порядок. Фукідід реальними діями, практичними реформами

сприйнятими, що було сприйнято як доцільні, заклав есхатологічні містеріальні діонісійські циклічні структури у організацію суспільства полісної демократії, що означало початок кінця.

З діонісійських містерій з'явилась стихійна «пісня козлів», або трагедія у естетичній аполлонівській обробці, яка впорядкувала хаос страждання у певну форму, в результаті з'явився новий вид мистецтва – трагедія як жанр, драма. Аналогічним чином, з хаосу, який несе та чи інша зміна-подія, яка є невірноваженою, спонтанною, стихійною, що тяжіє до ентропії, виростає нова подія, порядок, який так само зберігає «плач козлів», страждання, трагедію, на яких формується нове суспільство (Платон, 2018).

Ми не ставимо за мету дослідити легітимізацію інституціонального порядку, але соціологія, особливо у контексті теорії синергетики, каже про значущість «дотеоретичного знання про соціальний світ – правила поведінки, моральні приписи, прислів'я, приказки, цінності, вірування, міфи тощо. Попри стихійність та невпорядкованість, ці соціальні знання та досвід мотивують і спрямовують інституціолізовану поведінку людей» (Резнік, 2015, с. 197). Важливим є якоріння архаїчних правил поведінки, цінностей, міфів в пам'яті як окремих індивідів, так і колективів: «Певна їх частина зазнає індивідуальної седиментації, тобто «осідання» або «застигання» у пам'яті кожної окремої людини. Натомість колективні седиментації відбуваються у межах мови і традицій соціальної спільноти» (Резнік, 2015, с. 197). Таким чином, стародавні структури соціальної поведінки «застигли», «осіли» або, кажучи мовою психоаналізу, сформували філогенетичний комплекс, який під впливом аналогічних важелів знову просинається, активується та реалізується так само, як у архаїчні часи, ніби не було етапу розвитку суто людської моралі, що очищує давні афекти.

Циклічний хаос, що уведений у базис соціуму з діонісійських несамовитих містерій, має суттєву перевагу над стадією аполлонівського порядку, навіть є незмінним конструктом, що підтверджується фізико-хімічними дослідженнями двадцятого століття. Дослідження з синергетики показують, що всесвіт тяжіє до ентропії та вказане тяжіння до хаосу є постійною величиною, законом всесвітнього устрою

(Prigogine I., Stengers I., 1984). Отже, ентропія стає універсальним поняттям, яке однаково показує свій закон тяжіння до безладу усіляких форм (соціальної, сезонної, фізичної) у всесвіті та самого всесвіту, свідчить про несистемність світового устрою різноманітних форм буття. Універсальний стан ентропії є рушієм страждання як ще одного закону світового онтологічного та антропологічного устрою.

Людина виступає прихильником ентропії, носієм ентропії сама по собі, на психофізичному рівні. Згадаємо почет Діоніса, його несамовитих жриць-менад, що у стані сп'яніння, (тобто впадали у стан зміненої свідомості, у безумство), шматували усе живе на своєму шляху для уславлення ім'я Діоніса, але пізніше гинули самі через неможливість зупинитися у власній несамовитості, що також є складовою трагедії у значенні «пісні козлів», коли люди, слугуючи роковим психічним стихіям, забувають про етику, мораль і впадають у тваринний стан. Покора власним амбіціям у стані зміненої свідомості, покора слугуванню Діонісу, відсутність моралі є прикметами тваринного стану людини та водночас її власною трагедією. Згадаємо героїв трагедій, які підкорялися інстинктам, що у драмі осмислюється як покора року, тому що інстинкт йде від природи, його важко приборкати без впровадження моральних принципів та самоконтролю. Несамовите кохання, помста, вбивство нібито надсилають боги, і тому неможливо герою чинити опір цим почуттям. Людина сліпо, без моральної оцінки власних дій підкоряється цим амбіціям, хворіє на ці амбіції і лише після їх скоєння настає розуміння скоєного та розкаяння, самопокарання, як було з Едіпом, або осудження суспільством, як було з Медеєю. Отже, людина сама є носієм безумних ентропійних амбіцій та посередником природної ентропії, важких природних інстинктів. Людина разом із Всесвітом, як мікрокосм, втілює цей закон тяжіння до ентропії та розповсюдження хаосу (Ніцше, 2022).

Менади – це символ сучасної доби, де усі люди, які приймають вказані діонісійські цінності, стають його «почетом», таким само, як стародавні менади – несамовитим, безжальним, тваринним, зі станом зміненої свідомості від вживання вина, шкідливих речовин, стихійного гіпнозу натовпу-юрби. І це все означає

декаданс, виродження тих, хто прийняв діонісійські цінності і, як правило, це поодинокі індивідуалісти, а натовп, масовий самогіпноз під дією емоційних ритуальних маніпуляцій. (Ніцше, 2022).

Дуалістична або двоєдина пара Аполлону та Діонісу постають як почергові зміни один одного, але у разі впорядкування Аполлоном діонісійського хаосу, виникає синергія як поєднання та гармонія цих двох полярних начал на час короткостроковий, але плідний. Наприклад, у подібному синергійному поєднанні вибухнули поява та розвиток трагедії як естетичного явища у мистецтві. Ф. Ніцше оперує поняттям «двоєдності» Аполлона та Діоніса у «Народженні трагедії з духу музики» (Ніцше, 2022) взагалі, маючи на увазі стійку пару персоніфікованих стихій порядку та хаосу, та конкретно щодо створення трагедії як виду мистецтва. Двоєдність протилежних начал бере початок від філософії Геракліта, про що також згадує Ф. Ніцше, що свідчить про дуже давні інтелегібельні концептуалізації у розумінні богів. Двоєдність протилежних начал дотримується гармонії, доки вона триває, але час від часу починається хаотичний, непередбачуваний цикл діонісійського ритуалу-хаосу, який має не послідовну циклічну зміну, а наскрізний циклічний рух.

Тяжіння до порядку немає у всесвіті, досягнення порядку, врівноваженості є дуже тяжким та короткостроковим циклом у руху всесвіту та, відповідно, людського життєвого світу. Проте Аполлон має свій почет, який також складається із жінок, так званих муз, які є носіями тих чи інших знань, форм мистецтва та науки. Аполлон сам є світлоносним богом, лікарем, втіленням циклу порядку, що приходить на зміну циклу діонісійського хаосу, згідно філософському задуму Ф. Ніцше. Зміни хаосу та порядку та створення порядку з хаосу підтверджено фізико-хімічними дослідженнями Г. Хакена, І. Пригожина, І. Стенгера та іншими науковцями (Prigogine I., Stengers I., 1984). Отже, між філософськими концептами та природничими дослідженнями є певна кореляція, які ще практично втілюються у життя та докорінно змінюють його, як це відбувається під час революцій як соціальних станів ентропії (Андреев, 2010).

У міфології вплив Діоніса на культуру країн та на соціальний устрій описано як хода

в оточенні почету менад по планеті, і ця процесія є часом Діоніса. Цей час настає, коли бог вина, хаосу, сезонної циклічності йде по країнах, це вплив діонісійства на облаштування суспільств, це привнесені цінності Діоніса. Отже, ми знаємо час як Кроноса, або Сатурна, що є лінійним часом історії, та є циклічний час Діоніса, тобто цикл Діоніса, коли стають актуальними цінності хаосу, стихійності, вина як зміненого стану свідомості, інстинкту, несамовитості, безумства, неусвідомленої жорстокості. І це ще час постійної креативності, творіння, становлення, швидкоплинної творчості, незупинного пориву кудись за горизонт, який робиться масово, усією юрбою та всередині суспільства.

Події, що стосується масовості, народних мас, певної країни вже стають історією. Діонісійство як цикл історичного часу надає свої цінності, які постають флуктуаціями, до яких тяжіє новий цикл історичного розвитку. Як писав сам фізико-хімік І. Пригожин, флуктуація визначає характер подальшого розвитку, тобто флуктуація змушує систему обирати той шлях, згідно якому надалі буде відбуватися подальша еволюція системи (Prigogine I., Stengers I., 1984). Також перехід через біфуркацію завдяки спонтанній флуктуації є абсолютно випадковим процесом (Андреев, 2010). Випадковість, вдача, спонтанність, за відсутності вибору, є діонісійською прикметою, тобто маркером діонісійського часу та діонісійською цінністю. І ось ця випадковість та вдача визначає долю маси народу, державності – хіба це не діонісійський виверт, який означає життя у часі Діоніса?

Нарешті, гіпотетично можемо діонісійський час спробувати уявити не просто як поступово крокуючий цикл, а як такий, що має характер трансвертабельності: «Проте І. Стенгерс наголошує на можливості використання теорії хаосу в гуманітарних науках лише у метафізичному сенсі та вводить при цьому поняття «трансфертабельність» (Андреев, 2010, с. 196). Прикладом метафізичного сенсу трансвертабельності виступає містеріальне діонісійство з його атрибутами метафізики до настання фукідидівської циклічної реформи полісу, коли метафізичність (Аристотель, 2022) містерій було трансформовано у соціально-політичній імманентності, тобто було поставлено на користь суспільству, на практичне застосування

у перевиборах керівництва демократичним полісом-державою. Ф. Ніцше вбачав у акті поєднання діонісійської та аполлонівської складових у одне ціле для створення трагедії вплив метафізичної аполлонівської «волі» (Ніцше, 2022). Отже, метафізичність містеріального діонісійства є ірраціональним поклонінням, слугуванням богу та непередбачуваністю, стихійністю, несистемністю, трансперсональністю та несамовитістю стану психіки учасниць-менад цього ритуалу, що призводить до «наскрізного» руху «поперек» існуючих норм, трансвертабельного руху. І далі метафізичність діонісійської міфології (разом з метафізикою аполлонівської «волі») трансформується у ірраціональні та більш впорядковані стани музики, поезії та несистемної, типологічної, деіндивідуалізованої філософії, яким, як гуманітарним проявам духу, наукам, мистецтвам, властива трансвертабельність (Андреев, 2010).

Трансвертабельний характер діонісійського часу у глобальній екстраполяції проявляється спонтанно, випадково, несподівано перерізаючи еволюційний або лінійно-еволюційний, або циклічно-еволюційний розвиток певної цивілізації станом хаотизації, раптових форм виродження, революційних зламів, провокацій військових непередбачуваних дій. Наскрізний, спрямований поперек існуючого порядку рух діонісійського часу важко прогнозувати, тому він кодифікується у антропологічній термінології як провокація, а також сюди можна віднести таку технологію, як «чорний лебідь». У дійсності, він і є провокаційним методом хаотизації чого завгодно. Цивілізація, що не встояла перед наскрізним натиском хаотизуючих сил, які вибухають зсередини держави, відкидається у розвитку назад і буде оговтуватися деякий проміжок часу, що є трагедією більш великого масштабу, аніж амфітеатр, але за структурою є тим же самим зіткненням людських життів з задумом, з примхою, з циклом року. Цивілізація із сильним аполлонівським началом, де порядок є естетичною та етичною системою, що влаштовує усі верстви населення, має потенціал для подальшої еволюції (Тойнбі, 1995; Fukuyama, 1992).

Отже, технологією впливу діонісійського часу є її наскрізний, такий, що йде поперек існуючому порядку рух, що реалізується як несподіваний, стрибкоподібний самовибух всередині

суспільства, що означає неможливість держави на самовизначення, саморозвиток, тому що її внутрішні детермінації підступно, спонтанно зруйновані внутрішнім хаотичним вибухом у стані зміненої свідомості неврівноваженого натовпу-юрби.

Таким чином, Ф. Ніцше показав, що трагічність та есхатологічність буття, людського повсякденного життєвого світу стоїть на фундаменті двоєдності хаосу та порядку стародавньої трагедії (з персоніфікацією у богів Діоніса та Аполлона), де кінець людини передбачено смертельний, і це є нормою життя, реальністю, яку потрібно прийняти. Ф. Ніцше навіть вказав на метафізичні та водночас практичні корені закладеної трагічності життя – це діонісійські містерії з циклічним сезонним часом, який завдяки Фукідиду став структуроутворюючим соціальне життя часом разом з усіма атрибутами та сенсами діонісійського ритуального хаосу та разом з універсальною трагедійною структурою. Циклічний діонісійський містеріальний час разом зі своїми цінностями та міфами став визначальним вектором розвитку для держав від стародавнього демократичного устрою до сьогодення.

Ми називаємо наскрізний, непередбачуваний цикл хаосу «час Діоніса» не лише у аспекті соціального, фізичного циклічного часу, але ще у аспектах антропологічному, аксіологічному – тому що актуалізовані та прийняті масою, натовпом-юрбою діонісійські цінності і важливе те, що діонісійство передбачає залучення мас людей. Наочним архетипом такого натовпу з усіма його цінностями, атрибутами, поведінковим ритуалом з давніх часів до сьогодення виступає приклад менад як служниць персоніфікованого хаосу у вигляді бога Діоніса та процесу діонісійства. Сьогодення так само зробило трендом вживання вина та інших засобів, що згубно впливають на свідомість людини. Актуальні розважальні заходи, що, як правило, розраховані на велику кількість людей. Підвищилась кількість революційних подій та інших масових спротивів, заходів незгоди. Під час суспільно-політичних виборів є величезна конкуренція чисельної кількості партій. Все це є маркером хаосу діонісійства, точніше, стихійних діонісійських містерій.

Час Діоніса має специфічний циклічний рух хаосу: у давні часи він мав сезонний характер циклу, але з розвитком цивілізації хаотичний

циклічний рух описано як наскрізний, такий, що йде поперек порядку, що можливо завдяки підступним, провокаційним технологіям нахшталт «чорного лебедя», внутрішнього вибуху несамовитих мас народу всередині країни, які також несуть відповідні діонісійські цінності.

Нами запропоновано три типи циклічного часу у філософії Ф. Ніцше: 1) циклічність як «вічне повернення»; 2) зміна хаосу та порядку

двоєдність Діоніса та Аполлона; 3) циклічність діонісійських містерій, на підставі якої Фукідід реформував стародавні вибори у керівництво демократичним полісом та зробив структурною типологією загального устрою суспільно-політичного життя, що стало пролонгацією циклічного принципу соціуму на тисячоліття уперед разом з усіма конотативними сенсами та цінностями.

Список використаних джерел:

Андреев, В. (2010). Историчні альтернативи: історіографічні міркування одного реципієнта. *Наукові записки*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. № 4 (48). С. 191–200/ <https://www.irbis-nbuv.gov.ua>, https://ipiend.gov.ua/andrieiev_istorychni.pdf.

Аристотель. (2022). *Метафізика*. Київ, Темпора, 848 с.

Лютый, Т. (2016). *Ніцше. Самоперевернення*. Київ: Темпора, 978 с.

Ніцше, Ф. (2020a). *Весела наука*. Харків: Фоліо, 288 с.

Ніцше, Ф. (2022). *Народження трагедії з духу музики*. Львів: Астролябія, 624 с.

Ніцше, Ф. (2019). *Так мовив Заратустра. Книжка для всіх і ні для кого*. Харків: Фоліо, 256 с.

Ніцше Ф. (2020b). *Шопенгауер як вихователь. Сутінки ідолів*. Харків: Фоліо, 192 с.

Пішель, Р. (2024). *Будда, його життя та вчення*. Київ: Арії. 224 с.

Платон. (2018). *Бенкет*. Львів: Видавництво УКУ, 220 с.

Резнік, В. (2015). Когнітивні та символічні чинники легітимації соціального порядку: феноменологічна концептуалізація. *Соціальні виміри суспільства. Збірник наукових праць*. Київ: Інститут соціології НАН України. С. 191–204. <https://bibliotekanauki.pl> <https://www.academia.edu>.

Сінельнікова, М. (2019). Концепт вічного повернення у філософії Фрідріха Ніцше. *Філософські науки*. 5(2), С. 38–42.

Сосюр, Ф. де. (1998). *Курс загальної лінгвістики*. Київ: Основи, 324 с.

Тойнбі, А. (1995). *Дослідження історії*. Київ: Основи, 406 с.

Fukuyama, F. (1992). *The end of History and the last Man*. *The National Interest*, 464 p.

Чуйкова, О. (2024) Діахронія ретенційної свідомості та наратив «тексту про минуле» П. Рікера та М. Пруста «У пошуках втраченого часу». *Modern science: prospects, innovations and technologies: Scientific monograph. Part 2*, 444, 105–143. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-473-3-21>.

Чуйкова, О. (2025). Лінгво-філософський структуралізм (синхронія та діахронія) концепту «трансцендентальне Его» Е. Гусерля *International Scientific Conference Vectors of Science and Technology Development in the Context of Globalisation : Conference Proceedings, March 22–23*, 42–45.

Юнг, К.-Г. (2018). *Архетипи і колективне несвідоме*. Львів: Астролябія. 608 с.

Prigogine, I., Stengers, I. (1984). *Order out of Chaos. Man's new dialogue with nature*. Toronto, New York, London, Sydney: Bantam Books. 350 p.

References:

Andrieiev, V. (2010). Istorychni alternatyvy: istoriohrafichni mirkuvannia odnoho retsypiiienta [Historical alternatives: Historiographical reflections of one recipient]. *Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, (4), 191–200. <https://www.irbis-nbuv.gov.ua> [in Ukrainian].

Aristotel. (2022). *Metafizyka* [Metaphysics]. Tempora [in Ukrainian].

Chuikova, O. (2024). Diakhroniia retentsiinoi svidomosti ta naratyv "tekstu pro mynule" P. Rikera ta M. Prusta "U poshukakh vtrachenoho chasu" [Diachrony of retentional consciousness and the narrative of the "text about the past" by P. Ricoeur and M. Proust "In Search of Lost Time"]. In *Modern science: prospects, innovations and technologies: Scientific monograph* (Part 2, pp. 105–143). <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-473-3-21> [in Ukrainian].

Chuikova, O. (2025). Linhvo-filosofskyi strukturalizm (synkhroniia ta diakhroniia) kontseptu "trantsendentalne Eho" E. Husierlia [Linguo-philosophical structuralism (synchrony and diachrony) of E. Husserl's concept of "transcendental Ego"]. In *International Scientific Conference Vectors of Science and Technology Development in the Context of Globalisation: Conference Proceedings* (pp. 42–45) [in Ukrainian].

Fukuyama, F. (1992). *The end of History and the last Man*. The National Interest.

- Liutyi, T. (2016). *Nitsshe. Samoperevershennia* [Nietzsche. Self-surpassing]. Tempora [in Ukrainian].
- Nitsshe, F. (2019). *Tak movyv Zarathustra. Knyzhka dlia vsikh i dlia nikoho* [Thus spoke Zarathustra. A book for everyone and no one]. Folio [in Ukrainian].
- Nitsshe, F. (2020a). *Vesela nauka* [The Gay Science]. Folio [in Ukrainian].
- Nitsshe, F. (2020b). *Shopenhauer yak vykhovatel. Sutinky idoliv* [Schopenhauer as educator. Twilight of the idols]. Folio [in Ukrainian].
- Nitsshe, F. (2022). *Narodzhennia trahedii z dukhu muzyky* [The birth of tragedy from the spirit of music]. Astroliabiia [in Ukrainian].
- Pischel, R. (2024). *Budda, yoho zhyttia ta vchennia* [Buddha, his life and teachings]. Arii [in Ukrainian].
- Platon. (2018). *Benket* [Symposium]. Vydavnytstvo UKU [in Ukrainian].
- Prigogine, I., & Stengers, I. (1984). *Order out of Chaos. Man's new dialogue with nature*. Bantam Books.
- Reznik, V. (2015). Kohnytyvni ta symvolichni chynnyky lehitymatsii sotsialnoho poriadku: fenomenolohichna kontseptualizatsiia [Cognitive and symbolic factors of social order legitimation: Phenomenological conceptualization]. *Sotsialni vymiry suspilstva*, 191–204. <https://bibliotekanauki.pl> [in Ukrainian].
- Sinelnikova, M. (2019). Kontsept vichnoho povernennia u filosofii Fridrikha Nitsshe [The concept of eternal return in the philosophy of Friedrich Nietzsche]. *Filosofski nauky*, 5(2), 38–42 [in Ukrainian].
- Sosiur, F. de. (1998). *Kurs zahalnoi linhvistyky* [Course in general linguistics]. Osnovy [in Ukrainian].
- Toinbi, A. (1995). *Doslidzhennia istorii* [A study of history]. Osnovy [in Ukrainian].
- Yunh, K.-H. (2018). *Arkhetypy i kolektyvne nesvidome* [Archetypes and the collective unconscious]. Astroliabiia [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 31.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026